

A középkori Skandinávia enciklopédiája

Medieval Scandinavia: an Encyclopedia

Ed.: Phillip Pulsiano

Coed.: Kristen Wolf

Garland, New York – London, 1993.

A középkori Skandinávia enciklopédiája első kötete annak a Garland Kiadó által megjelentetett új sorozatnak, amely a középkori Európa régióinak történetére vonatkozó kutatási eredményeket teszi közzé enciklopédikus formában. A szerkesztő ajánlása szerint az enciklopédia azoknak a kutatóknak készült, akik nem ismerik a különböző skandináv nyelveket, de a középkori Skandinávia történetéhez kapcsolódó vagy azt érintő kutatási témáikban jó segédeszközre lenne szükségük.

Az enciklopédia Dánia, Norvégia, Svédország, Izland, Grönland és Finnország történetének enciklopédikus feldolgozását tartalmazza a népvándorlás idejétől kezdve a reformáció koráig. Az említett korszakról és régióról már készült korábban egy lexikon, a huszonegy kötetből álló *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder*. A szerzők nem törekedtek ennek a lexikonnak a részletességére, hanem inkább összefoglaló és komplex jellegű művet szándékoztak alkotni, amely kiegyensúlyozott, informatív és korszerű.

Az enciklopédia szerkesztője Phillip Pulsiano, társszerkesztője Kristen Wolf, a szerkesztőbizottság tagja Paul Acker és Donald K. Fry, és az ő szerkesztői munkájukat még egy öt tagú tanácsadó csoport is segítette. Elsősorban skandináv,

angol és amerikai egyetemek, kutatóintézetek és múzeumok munkatársai vettek részt a kötet megírásában, de német és ausztrál kutatók is szerepelnek a szerzők névsorát tartalmazó listán, összesen kétszáznegyvenhárman.

Az enciklopédia terjedelme 744 oldal, az index a 745–768. oldalig terjed. Az 537 szócikkhez kapcsolódóan, azok illusztrációjaként 2 táblázatot, 36 rajzot és rajzos ábrát, 138 fekete-fehér fényképet és 17 térképet, térképvázlatot tartalmaz a kötet.

A szócikkek minimálisan 150, maximálisan 5000 szót tartalmaznak. A címszót tényszerű, tömör és összefoglaló leírás követi a szócikk témájára vonatkozó szakirodalmi bibliográfiával. A szócikk végén található a szerző neve, majd a keresztutalás, vagyis azoknak a szócikkeknek a felsorolása, amelyek az adott témakörhöz kapcsolódnak. Nagyobb terjedelmű szócikkek és főképpen olyan témakörök esetében, amikor az enciklopédia regionális szemlélete elnagyoltságot és pontatlanságot okozott volna, az adott témakört országokra bontva dolgozták ki. Például a *Laws* szócikk, amelyben a skandináv országok törvényeiről esik szó, külön tárgyalja Dánia, Izland, Norvégia és Svédország törvénykezését. Az ilyen esetekben az egyes országokra bontott alszócikkek hasonló szerkezetűek, mint a többi szócikk.

Az enciklopédia tartalmi fölépítése kiegyensúlyozott és a modern kutatási irányzatoknak, illetve azok eredményeinek tág teret ad, mindazonáltal inkább a kultúrtörténeti irányultság a meghatá-

rozó és nem a politika-, társadalom- vagy gazdaságtörténet. A középkori skandináv irodalom, költészet, mitológia, valamint az írás és írásbeliség, a palográfia, a képzőművészetek, főként a festészet, a középkori skandináv iparosság és a skandináv régészeti emlékek szócikerei nagy terjedelemben és gazdag illusztrációval kerültek a kötetbe.

A középkori skandináv forrásokra vonatkozó nagyobb szócikkek (*Codex, Diplomatics, Land Registers, Laws, Palaeography, Saga*) közül néhányat kiválasztva, ezek bemutatásán keresztül kívánom az enciklopédia felépítését szemléltetni.

A *Diplomatics* címszóval kezdődő szócikkből megtudható, hogy Északon az oklevélkiadás gyakorlata a kereszténység és a latin nyelv elterjedésével vette kezdetét, és a latin volt az oklevélírás nyelve, de 1200 körül megfigyelhető az óskandináv nyelv használata Norvégiában és Izlandon. A norvég királyi oklevél egyik fajtája a *gridabréf*, amely békítő és a büntetések elhalasztására szolgáló oklevéltípus volt, valamint egy másik a *landsvistarbréf*, amely az 1570-es évekig norvég nyelven íródott, és a nyugat-európai megfelelője a menlevél, amely a királyság területén szabad átvonulást biztosított az utazónak.

Két további oklevéltípus a *charta* és a *notita*, amelyek a nyugat-európai oklevélkiadás gyakorlatából kerültek Skandináviába. A *charta*ban az oklevél kiállítója a leírt döntését kívánta megvalósítani, és ez az irat általában az alábbi esetekben volt használatos: birtokátruházás, végrendelet, ítélet, megállapodás. A *charta* a benne foglalt döntés bizonyítéka volt, ezzel szemben a *notita* egy már korábban létrejött döntést tartalmazott, ami nem az adott döntés életbeléptetésének vagy kinyilvánításának volt az eszköze, hanem inkább csak megerősítette a korábbi dön-

tést. A *charta* gyakoribb, a *notitia* ritkább irata volt a skandináv oklevélkiadásnak.

Az észak-skandináv területeken, főleg Norvégiában és Izlandon, egy speciális dokumentum fejlődött ki, amelynek volt egy a *notitia*val közös eleme. A dokumentum neve *vitnebre*v, azaz a szemtanúk levelei. Ennek létrejötté a sajátos jogi fejlődés következménye. A kereszténység és a latin írás megjelenése előtt, magas jogi fejlettséggel rendelkező közösségek alakultak ki, és a jogi szokásokat az írás segítségével nélkül hagyományozták. Az írást nélkülöző joggyakorlat a középkor végéig megfigyelhető, és a latin nyelvű írásbeliség meghonosodása után is folytatódott. A *vitnebre*v a magándokumentumok formája volt az északi területeken. A dokumentumban egy, de inkább több személy kijelentette, hogy jelen volt a jogi aktuson, törvényesen és ünnepélyesen kézfogásával jóváhagyta azt, és szemtanúságát a dokumentum lepecsételésével erősítette meg. Ez volt ennek a jogi dokumentumnak a kiállítási módja, de az egyház és a nemesség azt az oklevéltípust használta, ami *charta* néven ismert. A svédeknel 1350 előtt sok dokumentum szerkezete alapelemiben az óskandináv *vitnebre*vvel mutat hasonlóságot. A formai szempontokon alapuló osztályozás szerint megállapítható, hogy a *litterae apertae* és a *litterae clausae* is használatban volt, és az előbbi nyugat-európai megfelelőjeként a nyílt, az utóbbi párjaként a zárt oklevél említhető.

Az északi országokban a 13. századig nem jöttek létre igazi királyi levéltárak, a legrégebbi dokumentumok átiratban vagy másolatban maradtak meg, de az oklevelek tartalmának *registra*ban való rögzítése elterjedt a középkorban. Sajnos az enciklopédia nem tartalmaz konkrét

adatokat arra vonatkozóan, hogy mekkora az okleveles anyag, és pontosan mennyi oklevéllel rendelkeznek az egyes gyűjtemények a skandináv országokban.

A *Diplomatics* szócikk vége előtt Hallvard Mageroy, a szócikk szerzője, felsorolta a skandináv forráskiadás legfontosabb sorozatait. Az első nyomtatott okmánytárat a *Diplomatarium Arna-Magnacanamot* (Copenhagen, 1786) az izlandi Grímur Thorkelin állította össze. A 19. században kezdődött a nagy skandináv sorozatok kiadása, *Diplomatarium Suecanum* (1829–), *Diplomatarium Norvegicum* (1847), *Diplomatarium Islandicum* (1857). Ezek a sorozatok jelenleg is folytatódnak vagy kiegészítik őket. A 20. században további forráskiadványok kiadása is kezdetét vette: *Finlands medeltidsurkunder* (1910–1935), *Diplomatarium Danicum* (1938), *Diplomatarium Faeroense* (1907), *Diplomatarium Groelandicum* (1936), *Diplomatarium Orcadense et Hialtlandense* (1907–1942). A 20. században kezdődött az írott történeti források minden típusának fordításban való megjelentetése. Ezek a fordítások a források teljes szövegét közlik, ilyen forráskiadványok vannak a *Regesta Danicabon* (1938–) és a *Regesta Norvegicabon* (1898, és 1978-tól).

A szócikk végén a szerző rövid bibliográfiát adott a legfontosabb szakirodalomról, majd a keresztutalások következtek, „See also: Chancery; Palaeography; Seals” (lásd: kancellária, palaeográfia, pecsétek).

A keresztutalásokból kiválasztva a *Palaeographyt*, a skandináv írásbeliség és a skandináv forrásanyag más adatai tárnak fel.

A szócikkből megtudható, hogy az egyik legkorábbi skandináv díszített könyv a *Dalbyboken*, egy Szentírás, amely 1050 körül keletkezett. Az izlandi

könyvkultúra és kódexfestészet fénykora a 13–14. században volt, de a 15–16. században is készültek finoman kidolgozott illuminációk. Elsősorban az egyházi és a törvénykönyveket díszítették, és a latin íráskultúra elsődlegesen a német területek felől érkezett.

A karoling minuscula kora 1050–1250-ig tartott Skandináviában, és ekkor alakult ki a könyv és az oklevél írásának gyakorlata, a kor jellegzetes emlékei a dán *Dalbyboken* és a 12. századi *Necrologium Lundense*.

A korai gót írás korszaka 1250–1350-ig tartott, majd 1350–1525-ig a kései gót. A latin forrásanyag okleveleket, krónikákat, évkönyveket, nekrológiumokat és városi okleveleket tartalmaz. Ekkor születtek az első népi nyelvű írások Dániában. Valdemár király törvénykönyvének néhány szakasza dánul íródott, és a legrégebbi egészében dán nyelvű kézirat, a *Skanske lov* 1250 körül keletkezett. Az első ismert dán nyelvű oklevél az 1370-es évekből származott, de a kései középkorban az oklevelek nyelve leginkább a latin és az alnémet volt. A svéd írásbeliség a dánhoz hasonlóan fejlődött, a legrégebbi eredeti svéd oklevél 1165-ben keletkezett. Az első egészében fennmaradt könyv a *Vastgötalagen*, amelynek teljes szövege 1285 körül íródott gót betűvel, de van egy töredékesen fennmaradt szövege is az 1225–1250 közötti évekből. Maga a mű Vastergötland törvényeit tartalmazza.

Izlandon a legrégebbi szövegek a 12. század első feléből valók, izlandi nyelven íródtak karoling minusculával. Az 1130-as évekből származik az első grammatikai értekezés, és az 1120-as évekből Ari Thorgilson műve az *Islandingabok*, amely Izland rövid történetét foglalta össze a betelepüléstől 1118-ig, mindkét mű csak későbbi átiratban maradt fenn. Egy húsvét-

táblázat is átélte az évszázadok viharait az 1121 és 1139 közötti évekből. A karoling írás időszaka 1150–1225-ig tartott Izlandon, és huszonöt izlandi nyelvű kézirat maradt fenn ebből a korból. A karoling-inszuláris írás az 1225–1300-ig terjedő időszakra tehető, és ebben a periódusban már sok izlandi nyelvű kézirat keletkezett, például az *Egils saga* legrégebbi ismert töredéke és a második nyelvteni értekezés. A gót írás korszaka 1300 és 1550 közötti évekre tehető Izlandon, és ekkoriban sok kéziratos könyv készült, mint például a *Codex Regius*, valamint számos oklevél, amelyek között a legrégebbi 1315-ben keletkezett. Az oklevelek zöme a szigetlakók nyelvén íródott, de a 15. században keletkezett néhány dokumentum, amelynek nyelve keveredett a dánnal és a norvéggal.

Norvégiában a latin alárendelt szerepet játszott a hazai nyelvvél szemben, és az 1200 körüli évektől kezdődően többnyire csak az egyházi dokumentumok írásakor volt használatban. A legrégebbi megmaradt könyv a 12. század közepén keletkezett inszuláris írással, és a legkorábbi eredeti oklevél 1210 körül íródott. A norvég hosszú ideig volt a dokumentumok nyelve, de a svéd és a dán oklevelezési gyakorlat hatása is megfigyelhető Norvégiában az északi királyságok uniójának korában.

A skandináv források egy további, kevésbé ismert csoportja, a földregiszterek és birtokösszeírások a *Land Registers* címszó alatt szerepelnek. Ezek a dokumentumok az uralkodói, egyházi és néhány esetben a nemesi földbirtokok összeírását, valamint a földbirtokokból származó jövedelmek számadásait tartalmazzák. Ilyen forrás fennmaradt Dániában, Svédországban és Norvégiában, de Izlandon és Finnországban nem. Néhány esetben az eredeti dokumentum is meg-

van, de többnyire csak későbbi átiratok őrzik a felméréseket. A középkorban nagy földbirtokkal rendelkezett az egyház, és több regiszter az egyházi birtokoknak járó szolgáltatásokat és adókat is tartalmazza. A leghíresebb norvég egyházi regiszterek egyike, a *Bergens kalskinn* 1350 körül íródott, és a bergeni egyházmegye jövedelmeit foglalja össze. Az *Aslak Bolts jordebok* az 1430-as években keletkezett és Trondheim érsekségére vonatkozott. A *Biskop Eysteins jordebok* vagy más néven a *Vörös könyv* az 1400 körüli időkből származik, és az osloi egyházmegye jövedelmeit tartalmazza. Hasonló regiszterek Dániában a *Roskildebispens jordebog* az 1370-es évekből, az *Arhusbogen* 1313-ból, a *Ribe Oldemor* a 13. és a 14. századból, a *Slesvigbispens jordebog* a 14. és a 15. századból. Ezek a regiszterek tartalmazzák a zcalandi Roskilde, Arhus, Ribe és a jütlandi Schleswig egyházmegye jövedelmének leírását. A 14. század elején keletkezett *Palteboken* regiszter tartalmazza a Skandináviában lévő lundi érsekség földbirtokairól szóló összeírás döntő részét. A svéd egyházi regiszterek közül a legjelentősebb a *Register ecclesie Lincopensis* a 14. és 15. századból, valamint a *Registrum prediorum* 1376-ból, amely az uppsalai egyházmegye birtokainak adatait rögzíti.

A szerzetesrendek birtokainak összeírásait is említi a szócikk. A Bergen melletti Munkevil kolostorának nagy számban maradtak fenn regiszterci a 15. századból. A dániai Észak-Zcelandból az *Esrum klosters jordebog* (1497), Svédországban Varfrumberga kolostorának regisztere a 13. század közepéről, a Sko kolostor regisztere a 14. és 15. századból és Vadstena regisztere a 15. századból maradt az utókorra.

A legjelentősebb nem egyházi birtokról készült összeírás a középkori Skandi-

náviában a *Kong Valdemars jordebog*, Valdemar király birtokfelmérése, amit egy 1300 körüli átirat tartalmaz. Ebben a műben számos lista található, közülük a legjelentősebb 1231-re keltezhető, és a koronabirtokok jövedelméről ad számot.

A nemesi vagyonokról is készültek regiszterek, többnyire a kései középkorban. Ilyen dokumentum Norvégiában a *Hartvig Krummediges jordebok* (1456), Svédországban Arvid Trolle és Karl Knutsson regiszterci a 15. század végéről, továbbá a *Sten Stures jordebok* 1515-ből. A szócikk végén feltüntetett szakirodalomban szerepelnek azok a forráskiadványok, amelyek az említett dokumentumokból néhányat tartalmaznak. Ilyen például a *Codex Diplomaticus Monasterii Sancti Michaelis*, valamint a *Scriptores Rerum Danicarum Medii Aevi*.

Az enciklopédia indexe alapos segítséget nyújt a legkülönbözőbb témakörök felderítésére, ha azokról nem készült önálló szócikk. Például *Codex* kezdetű szócikk nincs, de a mutatóban számos kódex neve megtalálható, és a szövegben könnyen visszakereshető, mert az indexben lévő hivatkozások a szócikkben dőlt betűvel vannak szedve. Az indexben a *codex* szó alatt a következő nevek olvashatók: *Codex Bildstenianus*, *Codex Bureanus*, *Codex Frisianus*, *Codex Oxenstierna*, *Codex Passionarius*, *Codex Rantzovia-*

nus, *Codex Regius* stb. A svéd kódexek jelentős részét tartalmazó facsimile kiadvány a *Corpus Codicum Suecicorum Medii Aevi*, amelynek kiadása jelenleg is folyik.

Bizonyos témakörök és címszavak keresésekor az olvasó két segítséget is kap, mivel összefoglaló szócikk is található az adott tárgykörrel, és az index is számos utalást tartalmaz. A krónikákról olvasható az enciklopédiában egy szócikk a *Chronicles* címszó alatt, és a mutatóban a *Chronica* szónál az egyes krónikák felsorolása szintén megtalálható, így például a *Chronica regum Manniae et insularum*, a *Chronicon Laudunensis*, a *Chronicon Lethrense*, a *Chronicon Roskildense*, és érdekességként megemlíthető, hogy a *Chronica Hungarorum* is szerepel a felsorolásban.

Az enciklopédia a többi témakörben is hasonló részletességű, és az egyes témakörök rendkívül szerteágazó és sokoldalú történeti anyagot fognak át. Az ismertetés csak egyetlen tárgykör, az írott források egy részének áttekintésére korlátozódott, de elmondható, hogy a többi témakörre vonatkozó szócikk is hasonlóan alaposak és megbízhatóak. A középkori Skandinávia enciklopédiája korszerű összefoglaló jellegű munka, amely a kutatóknak valóban hasznos segítséget nyújt.

Szántó Richárd